

A Critique on the Book *Basics of qualitative research: grounded theory procedures and techniques*

Ehsan Abedi*

Abstract

In the field of qualitative research, there are many reference books, each of which has gained good legitimacy and acceptance among readers for a reason. The book *Basics of qualitative research: grounded theory procedures and techniques* written by Strauss and Corbin and translated by Ebrahim Afshar, is one of the most successful books that has been written in this field, published 9 times and has been used as a reference book for postgraduate students. In this article, the attempt was to review the book in a descriptive-analytical manner, by mentioning the evidence and documents and based on evaluation criteria which the Council introduced for Reviewing Books and Text on Human Sciences. Criticisms were presented from both formal and content perspectives. According to this, on one hand, the main strengths of the book are content comprehensiveness about grounded theory, a coherent and structured view of the subject, and providing practical examples. On the other hand, this work has also some drawbacks, the most important of which are the lack of sufficient attention to the stage of preparing and presenting the research report, outdated topics despite numerous editions of the book, and the lack of attention to other qualitative research methods.

Keywords: Qualitative Research, Grounded Theory, Interpretive Approach, Theory Development, Systematic Approach.

* Assistant Professor of Business Management, Management Faculty, Islamic Azad University, Tehran North Branch, Tehran, Iran, Ehsan_Abedi@yahoo.com

Date received: 15/09/2023, Date of acceptance: 08/01/2024

Extended Abstract

In most universities of the world, until three decades ago, it was thought that the researcher could keep his values away from the research process and adopt a completely neutral role. This attitude was based on the paradigm of positivism; but the research that was gradually carried out based on interpretative, critical, and post-positivism paradigms has caused the mentioned attitude to be revised. Based on this, qualitative research methods were placed at the center of attention. In the field of qualitative research, there are many reference books, each of which has gained legitimacy and acceptance among readers for a reason. The book “*Basics of qualitative research: grounded theory procedures and techniques*” written by Strauss and Corbin and translated by Ebrahim Afshar, is one of the most successful books written in this field, and the authors, while emphasizing the systematic approach, have chosen their main audience as students and novice researchers, which has made it one of the textbooks that has been published 9 times so far and is used as a textbook for postgraduate courses. In this article, an attempt was made to make a fair and unbiased review of the mentioned book with a descriptive-analytical approach, citing evidence and documentation, and based on the evaluation criteria introduced by the Humanities Texts and Books Review Council. For this purpose, in the first part, the introduction of the work and its formal evaluation were discussed, the characteristics of the work and the authors, the structure of the book, the technical features of the work, literary editing, and compliance with the scientific principles of referencing were all examined. In the next part, the content analysis and evaluation of the work by examining the educational dimensions, the problematic nature of the book and responding to the scientific and practical needs of the country, the evaluation of logical order and internal coherence, the degree of strength of analyses and explanations, the degree of accuracy in the use of specialized terms, the degree of compliance with scientific principles and ethics and trustworthiness, the harmony of the work with Islamic values, creativity and innovation and the extent to which reliable sources are used are presented. The book is organized in three parts and 17 chapters. Regarding the themes of the chapters, it should be said that as can be inferred from the first part of the title of the book, the content of the book does not deal with the fundamentals of qualitative research and only examines the fundamentals related to the underlying theory. Therefore, the book is not suitable for audiences who want to learn about qualitative research methods. In addition, the focus of the book's content is on data analysis in grounded theory, and the important topic of preparing and formulating a research plan, and preparing and presenting a report has not

been given proper attention. During the nine reprints of the book, the cover design remains the same. The quality of the binding is relatively good and provides the possibility to refer to the beginning and end pages of the book. The typography and layout are appropriate. The book is written in a simple, eloquent, and understandable language for readers, especially students and novice researchers. There is a need to edit sentences, correct punctuation, and observe editorial rules in some pages of the book. The need to use punctuation marks such as commas and semicolons is felt in many sentences of the book, and also, in some sentences, the grammar of the Persian language is not carefully observed, and the relevant examples of which are given in the text of the article. As can be seen from the titles of the chapters, the authors have chosen the appropriate headings to enter the discussion, but upon entering the contents of the book, it is clear that the important chapters that should be considered in a specialized qualitative research book are not presented. In the text of the article, an attempt has been made to mention the important topics that deserve attention. The present work has been much more successful in the scientific-educational field than the practical field, and considering that the authors have chosen their main audience as students and novice researchers, this is natural. The arrangement of the book's topics in the form of three sections implicitly shows that the authors have followed a consistent course in arranging the chapters in the form of these sections. Given that the theoretical theorist is one of the authors of the book, therefore, most of the content presented is first-hand, and in cases where there is a need to provide additional content, the authors have used other scientific sources. The main strengths of the book are the comprehensiveness of the content regarding the underlying theory, a coherent and structured view of the subject, and the presentation of practical examples. At the same time, this work has points that can be improved, the most important of which are the lack of sufficient attention to the preparation and presentation of the research report, the lack of updating in the topics despite the numerous reprints of the book, and the lack of attention to other qualitative research methods.

Bibliography

- Adler, P. A. and P. Adler (1987), *Membership Roles in Field Research*, vol. 6, California: Sage.
- Alvermann, D. E., D. G. O'Brien, and D. R. Dillon (1996), "On Writing Qualitative Research", *Reading Research Quarterly*, vol. 31, no. 1, 114-120.
- Bazargan, A. (2021), *Introduction to Qualitative and Mixed Research Methods*, 12th ed., Tehran: Didar.
- Becker, P. H. (1993), "Common Pitfalls in Published Grounded Theory Research", *Qualitative Health Research*, vol. 3, no. 2, 254-260.

- Bryman, A. (2007), "Barriers to Integrating Qualitative and Quantitative Research", *Journal of Mixed Method Research*, vol. 1, no. 1, 8-22.
- Charmaz, K. (2000), *Grounded Theory: Objectivist and Constructivist Methods*, N. K. Denzin and Y. S. Lincoln (eds.), California: Sage.
- Corbin, J. M. and A. Strauss (1988), *Unending Work and care: Managing Chronic Illness at Home*, New Jersey: Jossey-Bass.
- Corbin, J. M. and A. Strauss (2008), *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*, 3rd ed., Thousand Oaks, California: Sage.
- Corbin, J. M. and A. Strauss (2021), *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*, E. Afshar (trans.), 9th ed., Tehran: Ney.
- Creswell, J. W. (2005), *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research*, Merrill: Pearson.
- Creswell, J. W. (2007), *Designing and Conducting Mixed Methods Research*, Thousands Oaks, California: Sage.
- Creswell, J. W. and M. L. Brown (1992), "How Chairpersons Enhance Faculty Research: A Grounded Theory Study", *The Review of Higher Education*, vol. 16, no. 1, 41-62.
- Danai Fard, H., M. Alvani, and A. Azar (2021), *Qualitative Research Methods in Management: Comprehensive Approach*, 7th ed., Tehran: Saffar.
- Glaser, B. G. (1992), *Basics of Grounded Theory Analysis*, Mill Valley, California: Sociology Press.
- Glaser, B. G. and A. L. Strauss (1966), *Awareness of dying*, Transaction Publishers.
- Glaser, B. G. and A. L. Strauss (1967), *The Discovery of Grounded Theory*, Chicago: Aldine.
- Hennink, M., I. Hutter, and A. Bailey (2020), *Qualitative Research Methods*, California: Sage.
- Larson, B. E. (1997), "Social Studies Teachers' Conceptions of Discussion: A Grounded Theory Study", *Theory and Research in Social Education*, vol. 25, no. 2, 113-136.
- Lofland, J. (1974), "Styles of Reporting Qualitative Field Research", *The American Sociologist*, vol. 9, no. 3, 101-111.
- Punch, M. (1986), "The Politics and Ethics of Fieldwork", No. F/300.72 QU3/3.
- Robrecht, L. C. (1995), "Grounded Theory: Evolving Methods", *Qualitative Health Research*, vol. 5, no. 2, 169-177.
- Strauss, A. L. (1978), *Negotiations: Varieties, Contexts, Processes, and Social Order*, New Jersey: Jossey-Bass.
- Strauss, A. L. (1985), *Social Organization of Medical Work*, Chicago.
- Street, A. (1996), "Eminent Editor: Editorial 1: Writing Qualitative Research for Publication", *Contemporary Nurse*, vol. 5, no. 1, 6-11.
- Strauss, A. L. (2017), *Mirrors and Masks: The Search for Identity*, London: Routledge.
- Strauss, A. L. and J. M. Corbin (1988), *Shaping a New Health Care System: The Explosion of Chronic Illness as a Catalyst for Change*, New Jersey: Willey.

249 Abstract

Strauss, A. L. and J. Corbin (1990), *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*. Newbury Park, California: Sage.

Strauss, A. L. and J. M. Corbin (1997), *Grounded Theory in Practice*, California: Sage.

Wolcott, H. F. (2005), *The Art of Fieldwork*, Lanham: Rowman Altamira.

بررسی و نقد کتاب مبانی پژوهش کیفی: فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای

احسان عابدی*

چکیده

در حوزه پژوهش‌های کیفی کتاب‌های مرجع زیادی وجود دارد که هریک به دلیلی مشروعیت و مقبولیت مناسبی میان خوانندگان کسب کرده‌اند. کتاب *مبانی پژوهش کیفی: فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای*، به قلم اشتراوس و کوربین با ترجمه ابراهیم افشار از جمله کتاب‌های موفق است که در این حوزه به رشته تحریر درآمده، نه بار به چاپ رسیده، و به عنوان منبع درسی مقاطع تحصیلات تکمیلی مورد استفاده قرار گرفته است. در این مقاله تلاش می‌شود تا با رویکرد توصیفی-تحلیلی، با ذکر شواهد و مستندات، و بر مبنای معیارهای ارزیابی معرفی شده از سوی شورای نقد و بررسی متون و کتب علوم انسانی به نقد منصفانه و بدون سوگیری کتاب مذکور پرداخته شود. نقدها از دو نگاه شکلی و محتوایی ارائه شدند. بر این اساس، نقاط قوت اصلی کتاب، جامعیت محتوا در خصوص نظریه زمینه‌ای، دیدگاه منسجم و ساختارمند نسبت به موضوع، و ارائه مثال‌های کاربردی هستند. در عین حال، این اثر نقاط قابل بهبودی دارد که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به فقدان توجه کافی به مرحله آماده‌سازی و ارائه گزارش پژوهش، روزآمدن‌شدن موضوعات با وجود تجدید چاپ‌های متعدد کتاب، و بی‌توجهی به سایر روش‌های پژوهش کیفی اشاره کرد.

کلیدواژه‌ها: پژوهش کیفی، نظریه زمینه‌ای، پارادایم تفسیری، تکوین نظریه، رویکرد سیستماتی.

* استادیار، گروه مدیریت بازرگانی، دانشکده مدیریت، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال، تهران، ایران،

Ehsan_Abedi@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۲۴، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۱۸

۱. مقدمه

در اغلب دانشگاه‌های جهان، تا سه دهه قبل، تدریس روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی به‌طور اعم و علوم رفتاری به‌طور اخص برپایه روش‌های تحقیق در علوم طبیعی استوار بود. تصور آن بود که پژوهش‌گر می‌تواند ارزش‌های خود را از فرایند تحقیق به‌دور نگه دارد و نقش کاملاً بی‌طرفانه‌ای اتخاذ کند. این نگرش برپایه پارادایم اثبات‌گرایی استوار بود، اما پژوهش‌هایی که به تدریج براساس پارادایم‌های تفسیری، انتقادی، و پساساختارگرایی به‌عمل آمد، باعث شده است که نگرش یادشده مورد تجدیدنظر قرار گیرد. بر این اساس، روش‌های پژوهش کیفی مورد توجه قرار گرفت (بازرگان ۱۴۰۰: ۹). از مهم‌ترین ویژگی‌های پژوهش کیفی می‌توان به بررسی پدیده مورد مطالعه در شرایط طبیعی، گردآوری داده‌ها به‌وسیله پژوهش‌گر به‌عنوان مشاهده‌گر مستقیم، تحلیل استقرایی داده‌ها، توجه به ویژگی‌های خاص موارد مشاهده‌شده، تمرکز بر دیدگاه‌های شرکت‌کنندگان، و درک آنان از پدیده مورد مطالعه اشاره کرد (همان: ۳۰، به‌نقل از Creswell 2007: 8-22; Bryman 2007).

نظریه زمینه‌ای، یک شیوه پژوهش کیفی است که به‌وسیله آن با استفاده از یک دسته داده‌ها نظریه‌ای تکوین می‌یابد. به‌طوری‌که این نظریه در سطحی وسیع، یک فرایند، یک عمل، یا یک تعامل را تبیین می‌کند (همان: ۹۳، به‌نقل از Creswell 2007). علاوه بر آن، نظریه زمینه‌ای می‌تواند برای تبیین عملی که از افراد سر می‌زند به‌کار برده شود (Creswell and Brown 1992: 41-62). این روش از ویژگی‌هایی برخوردار است که از آن جمله می‌توان به ماهیت خوداصلاحی اشاره کرد که براساس تحلیل مجموعه‌ای از داده‌ها، سمت‌وسوی تحلیل دسته بعدی داده‌ها را می‌یابد (همان: ۹۴، به‌نقل از Charmaz 2000).

گلایزر و اشتراوس، با تأکید بر کشف مفاهیم مبتنی بر داده‌های واقعی حاصل از مشاهده‌شوندگان، این دیدگاه را مطرح کردند که نظریه‌ای که در فرایند گردآوری داده‌ها کشف می‌شود، انعکاس دقیقی از حقیقت است و در عمل بهتر از آن استفاده خواهد شد (Glaser and Strauss 1967: 74). در سال ۱۹۹۰ اشتراوس با همکاری یکی دیگر از پژوهش‌گران، به‌نام کوربین، فنون و شیوه نظریه زمینه‌ای را به سطح بالاتری ارتقا بخشید و چهارچوبی ثابت به‌جای مقوله‌بندی عرضه کردند (Strauss and Corbin 1990: 143). رویکرد سیستماتیک یادشده هرچند مورد توجه پژوهش‌گران کمی قرار گرفت (همان: ۹۶، به‌نقل از Charmaz 2000)، با پاسخ انتقادی گلایزر روبه‌رو شد (همان، به‌نقل از Glaser 1992). گلایزر به این نکته اشاره کرد که پیش‌نهاد

اشتراوس درباره چهارچوب ثابت برای مقوله‌بندی موجب نمی‌شود که در فرایند پژوهش، نظریه از داده‌ها پدیدار شود (همان). بررسی لارسون (Larson 1997: 113-136) نمای یک پژوهش مبتنی بر نظریه زمینه‌ای را برپایه رویکرد گلیزر به تصویر می‌کشد و نظریه را با توجه به مقوله‌هایی که با استفاده از داده‌ها تکوین یافته‌اند، عرضه می‌کند. شارماز اما با عرضه رویکرد سازاگرا در نقد چهارچوب گلیزر و اشتراوس اظهار می‌کند که پژوهش‌گران نظریه زمینه‌ای باید راهبردهای انعطاف‌پذیری را به کار برند و بر دیدگاه‌ها، ارزش‌ها، باورها، مفروض‌ها، و جهانی‌بینی افراد تأکید دارد تا بر گردآوری واقعیات و توصیف اعمال (همان، به نقل از Charmaz 2000).

ارائه این مقدمه اجمالی از رویکردهای موجود درخصوص نظریه زمینه‌ای ذهن خواننده را آگاه می‌کند تا در مراجعه به کتاب‌هایی که در این زمینه نگارش شده‌اند، کاوش‌گرانه عمل کند و خط سیر فکری نگارنده را دریابد. بی‌توجهی کافی به این موضوع در انتخاب رویکرد پژوهش ممکن است به تعهداتی ناپخته برای ایجاد مقوله‌های تحلیلی (Robrecht 1995: 169-177) و نبود ژرفای مفهومی (Becker 1993: 254-260) بینجامد. در کتاب مبانی پژوهش کیفی: فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای، که به قلم اشتراوس و کوربین نگارش شده و ابراهیم افشار ترجمه و نشر نی آن را منتشر کرده است، بر رویکرد سیستماتیک تأکید شده است و نویسندگان مخاطبان اصلی خود را دانشجویان و پژوهش‌گران تازه‌کار انتخاب کرده‌اند که همین امر آن را به یکی از منابع درسی تبدیل کرده که تاکنون نه بار به چاپ رسیده و از جمله کتاب‌های موفق است که در این حوزه به رشته تحریر درآمده و علت اصلی انتخاب کتاب برای نقد و بررسی نیز همین بوده است. در این مقاله، تلاش شده است تا به روش توصیفی-تحلیلی، حتی‌الامکان با ذکر شواهد و مستندات و بر مبنای معیارهای ارزیابی، به نقد منصفانه و بدون سوگیری کتاب مذکور پرداخته شود. به همین منظور، در بخش ابتدایی به معرفی اثر و ارزیابی شکلی آن پرداخته شده، مشخصات اثر و نویسندگان، ساختار کتاب، ویژگی‌های فنی اثر، ویرایش ادبی، و رعایت اصول علمی ارجاع‌دهی مورد بررسی قرار گرفته است و در بخش بعدی، تحلیل و ارزیابی محتوایی اثر با بررسی ابعاد آموزشی، مسئله‌مندی کتاب و پاسخ‌گویی به نیازهای علمی و کاربردی کشور، ارزیابی نظم منطقی و انسجام درونی، میزان استحکام تحلیل‌ها و تبیین‌ها، میزان دقت در کاربرد اصطلاحات تخصصی، میزان رعایت اصول و اخلاق علمی و امانت‌داری، هماهنگی اثر با ارزش‌های اسلامی، خلاقیت و نوآوری، و میزان استفاده از منابع معتبر ارائه شده است.

۲. معرفی اثر و ارزیابی شکلی آن

۱.۲ مشخصات اثر و نویسندگان

کتاب مبانی پژوهش کیفی: فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای به قلم اشتراوس و کوربین نگارش شده است. اشتراوس متولد هجدهم دسامبر ۱۹۱۶، درگذشته سپتامبر ۱۹۹۶، تحصیلاتش را در دانشگاه شیکاگو در جامعه‌شناسی با روش و تأکیدی قوی بر استفاده از روش‌های کیفی به‌انجام رسانده بود. به‌هنگام درگذشت، استاد ممتاز گروه علوم اجتماعی و رفتاری دانشگاه کالیفرنیا در سان‌فرانسیسکو بود. فعالیت‌های آموزشی و پژوهشی او در جامعه‌شناسی سلامت و بیماری بود. رویکرد او به کار پژوهش کیفی و با هدف نظریه‌سازی بود و با بارنی گلیزر، بنیان‌گذار نظریه زمینه‌ای، همراه بود. در طول سال‌های خدمتش دانشگاه‌های کمبریج، پاریس، منچستر، کنستانس، هاگن، و ادلاید از او به‌عنوان استاد مهمان دعوت کردند. در میان آثار او، که آن‌ها را با همکاران مختلف نوشته است، می‌توان به آگاهی از مرگ (Glaser and Strauss 1966)، آینه‌ها و نقاب‌ها (Strauss 2017)، مذاکرات (Strauss 1978)، سازمان اجتماعی کار پزشکی (Strauss 1985)، شکل‌دهی به نظام مراقبت‌های بهداشتی نوین (Strauss and Corbin 1985)، و نظریه زمینه‌ای در عمل (Strauss and Corbin 1997) اشاره کرد. باوجود بازنشستگی، وی تا هنگام مرگ فعالانه درگیر نوشتن و پژوهش در مباحث نظیر کار در بیمارستان‌ها و چشم‌انداز جامعه‌شناختی درباب بدن بود.

جولیت کوربین مربی درمانگاهی در دانشکده پرستاری دانشگاه ایالتی سن‌خوزه است. وی نویسنده همکار اشتراوس در نخستین ویرایش کتاب مبانی پژوهش کیفی (Strauss and Corbin 1990)، کار و مراقبت پایان‌ناپذیر (Corbin and Strauss 1988)، و شکل‌دهی به نظام مراقبت‌های بهداشتی نوین (Strauss and Corbin 1985)، و ویراستار همکار کتاب نظریه زمینه‌ای در عمل (Strauss and Corbin 1997) بوده است. علایق پژوهشی کوربین، تدریس و سخن‌رانی و انتشاراتش در عرصه‌های روش‌شناسی کیفی، بیماری‌های مزمن، و جامعه‌شناسی کار و حرفه است.

کتاب حاضر، ویرایست دوم کتابی است که نخستین بار در سال ۱۹۹۰ چاپ شد و ترجمه فارسی آن را، با عنوان اصول روش تحقیق کیفی: نظریه مبانی، رویه‌ها و شیوه‌ها، انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی در سال ۱۳۸۵ منتشر کرد.

ویراست دوم کتاب در سال ۱۹۹۸ به چاپ رسید و ترجمه فارسی آن را نشر نی در سال ۱۳۹۰ منتشر کرد. آخرین چاپ اثر در سال ۱۴۰۰ بوده و طی این فاصله زمانی، کتاب نه بار

تجدید چاپ شده است. در دیباچه ویراست دوم کتاب آمده است که ساختار ویراست نخست با تغییر شکل حفظ شده است و اعتقاد نویسندگان بر این است که ویراست دوم به لحاظ ارائه توضیحات گسترده تر به فهم بهتر مطالب کمک می کند.

۲.۲ معرفی ساختار کتاب

کتاب در قالب سه بخش و هفده فصل به این شرح تنظیم شده است: بخش اول تحت عنوان «ملاحظات کلی» شامل چهار فصل (۱). پیش درآمد، ۲. توصیف، نظم دادن مفهومی و نظریه سازی، ۳. تعامل میان پژوهش کیفی و کمی، ۴. ملاحظات عملی) است. بخش دوم با عنوان «روش های کدگذاری» شامل ده فصل (۵). تحلیل از راه بررسی میکروسکوپی داده ها، ۶. عملیات پایه، ۷. ابزارهای تحلیل، ۸. کدگذاری باز، ۹. کدگذاری محوری، ۱۰. کدگذاری گزینشی، ۱۱. کدگذاری فرایند، ۱۲. ماتریس شرطی / پی آمدی، ۱۳. نمونه گیری نظری، ۱۴. یادداشت تحلیلی و نمودار) است. بخش سوم با عنوان «به پایان بردن کار» مشتمل بر سه فصل (۱۵). نوشتن پایان نامه و تکنگاشت و سخن رانی پژوهشی، ۱۶. ملاک های ارزش یابی، ۱۷. پرسش و پاسخ با دانشجویان) است. هر فصل با زیرفصل تعریف «اصطلاحات» آغاز می شود. در پایان هر فصل نیز «خلاصه» طرح شده است. در انتهای کتاب نیز «واژه نامه» و «منابع» آمده است.

درمورد مضامین فصول باید گفت آن گونه که از بخش اول عنوان کتاب استنباط می شود، محتوای کتاب به مبانی پژوهش کیفی پرداخته و صرفاً به بررسی مبانی مرتبط با نظریه زمینه ای پرداخته است. بنابراین، کتاب برای مخاطبانی که قصد دارند با انواع روش های پژوهش کیفی آشنا شوند، مناسب نیست و درخصوص روش های پژوهش زیست نگاری، مطالعه موردی، اقدام پژوهی، و گروه های کانونی توضیحی داده نشده است. این سرفصل ها در کتاب بازرگان با عنوان «مقدمه ای بر روش های تحقیق کیفی و آمیخته» (بازرگان ۱۴۰۰) و کتاب دانایی فرد، الوانی، و عادل آذر با عنوان «روش شناسی پژوهش کیفی در مدیریت: رویکردی جامع» (دانایی فرد و دیگران ۱۴۰۰) به تفصیل مورد بحث و بررسی قرار گرفته اند.

به علاوه، تمرکز محتوای کتاب بر تحلیل داده ها در نظریه زمینه ای بوده و به مبحث مهم آماده سازی و تدوین طرح تحقیق، و آماده سازی و ارائه گزارش توجه شایسته ای نشده است. ارائه شفاهی به عنوان یکی از زیرفصل های فصل پانزدهم به صورت محدود مورد بررسی قرار گرفته است. این سرفصل ها در کتاب های نگارش گزارش پژوهش کیفی (Alvermann et al.

(1996)، سبک‌های گزارش پژوهش کیفی (Lofland 1974)، تدوین گزارش علمی پژوهش کیفی (Street 1996)، و روش‌های پژوهش کیفی (Hennink et al. 2020) به‌خوبی پوشش داده شده و مورد بررسی قرار گرفته است.

هم‌چنین، در فصل چهارم، نویسندگان توضیح داده‌اند که کتاب درباره تحلیل است نه کار میدانی و از این رو در آن درباره کار میدانی بحث نمی‌کنیم. مخاطبان برای شناخت کار میدانی می‌توانند به کتاب‌های نقش‌های عضویت در کار میدانی (Adler and Adler 1987)، هنر عملیات میدانی (Wolcott 2005)، و سیاست‌ها و اخلاقیات عملیات میدانی (Punch 1986) رجوع کنند.

«مقدمه» فصول عموماً باید مدخلی برای ورود به بحث باشد و سرفصل‌های هر فصل را خلاصه‌وار شرح دهد. در کتاب، این مورد رعایت نشده و مقدمه‌ای ارائه نشده است.

«تعریف اصطلاحات» که هر فصل با آن آغاز می‌شود، لازم است کلیه اصطلاحات تخصصی آن فصل را شامل شود، به‌گونه‌ای که مخاطب برای درک مطالب ارائه‌شده در فصل مرتبط با چالشی در این زمینه روبه‌رو نباشد. در برخی فصول این مهم به‌دقت رعایت نشده است. به‌عنوان مثال، اصطلاحات مرتبط در فصل سوم ارائه نشده یا در فصل پنجم تنها یک اصطلاح تعریف شده است.

در پایان هر فصل، بخشی تحت عنوان «خلاصه» ارائه شده است. هرچند جمع‌بندی مباحث هر فصل کاری ارزشمند است، موارد کلی و کم‌اهمیت‌تر در این بخش مطرح شده‌اند و به جمع‌بندی مباحث فصل به‌صورت منسجم پرداخته نشده است.

عموماً در کتاب‌های مرجع تلاش می‌شود با ارائه «اهداف یادگیری» در ابتدای هر فصل و تنظیم زیرفصل «پرسش‌هایی برای بحث» ذهن خواننده به‌چالش کشیده شود و مطالب نظری با موضوعات عملی پیوند یابند. در کتاب حاضر، این دو بخش ارائه نشده است.

در نهایت، انتهای کتاب با بخش «منابع» و «واژه‌نامه» پایان می‌یابد. باوجود منابع اصیل، کتاب فاقد منابع جدید و روزآمد است که به‌واسطه عدم تجدیدنظر در چاپ‌های جدیدتر طی سال‌های مختلف است. هم‌چنین، واژه‌نامه به همان مشکل بخش «تعریف اصطلاحات» مبتلاست و کلیه واژه‌های لازم جهت درک کامل مخاطب ارائه نشده است.

۳.۲ ویژگی‌های فنی اثر

کتاب مشتمل بر ۳۳۴ صفحه است. عنوان کتاب بر روی جلد کاملاً مشخص است. طراحی جلد کتاب ساده، اما فاقد جذابیت بصری است و ارتباط طرح جلد با عنوان و محتوای کتاب

بررسی و نقد کتاب *مبانی پژوهش کیفی: فنون و مراحل ...* (احسان عابدی) ۲۵۷

مشخص نیست. طی نه دوره تجدید چاپ کتاب طرح روی جلد کماکان ثابت است. کیفیت صحافی نسبتاً مناسب است و امکان رجوع به صفحات ابتدایی و انتهایی کتاب را مهیا می‌سازد. حروف‌نگاری و صفحه‌آرایی مناسب است. کتاب به زبانی ساده، شیوا، و قابل فهم برای خوانندگان، به‌ویژه دانشجویان و پژوهش‌گران تازه‌کار، نگارش شده است.

۴.۲ ویرایش ادبی

نیاز به ویرایش جملات، تصحیح علامت‌گذاری‌ها، و رعایت قواعد ویراستاری در برخی صفحات کتاب وجود دارد. نیاز به استفاده از علائم سجاوندی، مانند ویرگول و نقطه‌ویرگول، در بسیاری از جملات کتاب احساس می‌شود. هم‌چنین، در برخی جملات دستور زبان فارسی به‌دقت رعایت نشده است. برای نمونه:

«نمی‌دانستم [هنوز^۱] روابط متقابل بیش‌تر و سؤال‌های بیش‌تری هستند که هنوز نشناخته‌ام» (ص ۷۷)؛

«به‌دلیل حرکات محیرالعقول احمقانه برای برحذر [داشتن] از خطری که وجود نداشت، از خنده روده‌بر کرده بود» (ص ۱۲۶)؛

«سپس با استفاده از مقوله‌ها[ی] موجود در یادداشت‌ها، شرح توصیفی خود را به شرح تحلیلی تبدیل می‌کنیم» (ص ۲۵۸)؛

«ره‌نمودهای این کار را در بخش پیشین تلویحاً بیان کردیم. [؟] اما پرسشی که درمقابل نویسنده ...» (ص ۲۷۳)؛

«به‌طور خاص [هدف] موردنظر ما آثار منتشر شده تکمیلی هم‌راه معدودی معیارهای اضافی است [هستند] که معتقدیم اهمیت دارند» (ص ۲۸۱).

هرچند وجود تعدادی اشکالات نگارشی این‌چنینی در آثار اجتناب‌ناپذیر است، تعدد این مشکلات خصوصاً در چاپ‌های بعدی کتاب چندان قابل‌پذیرش نیست.

۵.۲ رعایت اصول علمی ارجاع‌دهی

در حال حاضر، کتاب‌های ارزش‌مندی که مدت‌ها مرجع درسی در مقاطع دانشگاهی بوده‌اند، اما مطالب آن‌ها روزآمد نشده، باوجود جامعیت، خوانندگان خود را از دست می‌دهند. نکته اصلی که می‌بایست در تجدید چاپ‌های کتاب رعایت می‌شد، لزوم افزودن منابع روزآمد است. ذکر

این نکته ضروری است که ویراست سوم کتاب در سال ۲۰۰۸ به چاپ رسیده است (Corbin and Strauss 2008). در زمان نخستین چاپ کتاب در سال ۱۳۹۰، منابع نسبتاً جامع، اصل، و غنی در تدوین آن استفاده شده است. با گذشت بیش از ده سال و نه تجدید چاپ اثر، منابع آن تغییری نکرده و روزآمد نشده‌اند. این مشکل درمورد محتوای کتاب نیز صادق است. شایسته بود منابع و محتوای کتاب، که براساس ویراست دوم مربوط به سال ۱۹۹۸ تدوین شده است، پس از ده سال، بر مبنای ویراست جدید روزآمد می‌شد.

۳. تحلیل و ارزیابی محتوایی اثر

۱.۳ بررسی ابعاد آموزشی اثر

کتاب بخشی از سرفصل‌های مصوب وزارت علوم، تحقیقات، و فناوری برای درس روش تحقیق در مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری مدیریت و کلیه سرفصل‌های مصوب وزارت علوم، تحقیقات، و فناوری برای درس روش‌شناسی پژوهش کیفی در مقطع کارشناسی ارشد مدیریت را پوشش می‌دهد و البته بیش‌تر در مقطع دکتری تدریس می‌شود. ذکر این نکته ضروری است که علاوه بر این مزیت که کتاب را یکی از دو نظریه‌پرداز نظریه زمینه‌ای نوشته است، نویسندگان کوشیده‌اند کتاب را به ساده‌ترین زبان بنویسند و این زبان ساده نیز نکته دیگری است که کتاب حاضر را بر بسیاری از کتاب‌های روش تحقیق کیفی برتری می‌دهد. در ادامه، فصل‌های هفده‌گانه کتاب از منظر نقاط قوت و نقاط قابل بهبود با رویکرد آموزشی موردبررسی قرار می‌گیرند.

فصل نخست، با عنوان «پیش‌درآمد»، نظریه زمینه‌ای را معرفی می‌کند و از ویژگی‌های پژوهش گر کیفی و نظریه‌پرداز زمینه‌ای سخن می‌گوید. همان‌گونه که از عناوین فصل برمی‌آید، نویسنده سرفصل‌های مناسبی را برای ورود به بحث برگزیده است، اما با ورود به مطالب کتاب مشخص می‌شود سرفصل‌های مهمی که می‌بایست در یک کتاب تخصصی پژوهش کیفی موردتوجه قرار می‌گرفت، ارائه نشده است.

از آن‌جاکه در این نوشتار قصد نقد بدون ارائه جای‌گزین وجود ندارد، در این بخش تلاش می‌شود به سرفصل‌های مهمی که شایسته بود موردتوجه قرار گیرند اشاره شوند. باتوجه به این‌که از بخش اول عنوان کتاب چنین برمی‌آید که مبانی پژوهش کیفی موردبررسی قرار گرفته است، دقیق‌تر بود به مبانی معرفت‌شناسی تحقیق و انواع طرح‌های پژوهش کیفی اشاره می‌شد.

ارائه محتوای روزآمد در این بخش می‌تواند بر غنای مباحث ارائه‌شده بیفزاید و خواننده را با جهت‌گیری‌های فکری نوین در این دانش روبه‌پیشرفت آشنا سازد.

در فصل دوم، با عنوان «توصیف، نظم‌دادن مفهومی، و نظریه‌سازی»، نویسندگان به تبیین آنچه نظریه را می‌سازد پرداخته‌اند و به تشریح بدفهمی‌هایی که درمورد نظریه و نظریه‌پردازی در پژوهش کیفی وجود دارد پرداخته‌اند. محتوای این فصل ذهن خواننده را برای درک بهتر آنچه در ادامه کتاب مطرح شده است، آماده می‌کند.

فصل سوم به «تعامل میان پژوهش کیفی و کمی» اختصاص یافته است. نویسندگان به تعامل بین پژوهش کیفی و کمی در جریان پژوهش اعتقاد دارند، به این صورت که کار کیفی باید به کار کمی جهت بدهد و کار کمی به کار کیفی بازخورد. این تعامل همه‌جا لازم است دایره‌وار و درعین حال تکامل‌یابنده باشد و درهرحال به شکل‌گیری نظریه کمک کند.

فصل چهارم با موضوع «ملاحظات عملی» مطرح شده است. مباحث این فصل از سه بخش اصلی تشکیل می‌شوند: الف. گزینش مسئله و بیان پرسش تحقیق؛ ب. حفظ تعادل میان عینیت و حساسیت؛ ج. استفاده از نوشته‌ها. این فصل فصل‌های دوم، سوم، و چهارم از ویرایش نخست این کتاب را با هم ترکیب می‌کند. همان‌گونه که پیش‌تر مطرح شد، فصل چهارم به عملیات میدانی نپرداخته است. مخاطبان برای شناخت عملیات میدانی می‌توانند به کتاب‌های *نقش‌های عضویت در کار میدانی* (Adler and Adler 1987)، *هنر عملیات میدانی* (Wolcott 2005)، و *سیاست‌ها و اخلاقیات عملیات میدانی* (Punch 1986) رجوع کنند.

بخش دوم کتاب با فصل پنجم کتاب، با عنوان «تحلیل از راه بررسی میکروسکوپی داده‌ها»، آغاز می‌شود. در این فصل تحلیل میکروسکوپی داده‌ها به‌عنوان گام مهمی در پرورش و شکل‌دهی نظریه مطرح می‌شود. از این طریق است که پژوهش‌گران می‌توانند مفهوم‌های جدید و روابط نو را آشکار کنند و مقوله‌ها را از لحاظ ویژگی‌ها و ابعادشان به‌صورت منظم شکل دهند. این روش تحلیل‌گر را قادر می‌سازد از سطح دریافت‌های متعارف و معمول فراتر رود و نظریه‌ای نوآورانه، اما ریشه‌دار در واقعیت را بیوراند.

فصل ششم در زمینه «عملیات پایه، پرسش، و مقایسه» است و به تبیین دو اقدام اساسی برای توسعه نظریه، یعنی پرسش‌گری و مقایسه، پرداخته است. ضمن تشریح کارکردهای پرسیدن و مقایسه، بر این نکته تأکید شده است که پاسخ به پرسش‌ها نباید به‌مثابه داده مورد استفاده قرار گیرد، بلکه به‌مثابه وسیله‌ای است که کمک می‌کند تا پژوهش‌گر فهم بهتری را از داده‌هایی که در برابر خود دارد به‌دست آورد.

فصل هفتم با عنوان «ابزارهای تحلیل» نام‌گذاری شده است. در این فصل همان‌گونه که از عنوان آن مشخص است، مجموعه‌ای از ابزارهای تحلیل معرفی شده است که تحلیل‌گران از آن‌ها برای کمک به مقایسه و طرح پرسش استفاده می‌کنند تا امکان توسعه نظریه‌ای غنی و مبتنی بر واقعیت را داشته باشند.

فصل هشتم «کدگذاری باز» نام دارد. کدگذاری باز فرایندی تحلیلی است که با آن مفهوم‌ها شناسایی و ویژگی‌ها و ابعاد آن‌ها در داده‌ها کشف می‌شوند. شالوده و ساختار اولیه نظریه‌سازی از طریق کدگذاری باز بنا می‌شود. مطالب ارائه‌شده در این فصل به تحلیل‌گر کمک می‌کند در راه مرتبط کردن مقوله‌ها با یک‌دیگر از طریق فرضیه‌ها گام بردارد.

عنوان فصل نهم «کدگذاری محوری» است. مطالب ارائه‌شده در این فصل به پژوهش‌گر کمک می‌کند تا با اتصال مقوله‌ها به مقوله‌های فرعی، توضیح‌های دقیق‌تر و کامل‌تری از پدیده‌ها شکل دهد. در این رویکرد، تأثیر عنصر انسانی در تحلیل و امکان تحریف معنی به رسمیت شناخته می‌شود و بر این نکته تأکید می‌گردد که تحلیل‌گر باید تفسیر خود را با توسل به مقایسه مداوم یک‌پاره از داده‌ها با پاره‌های دیگر محک بزند و اعتبار آن را بسنجد.

فصل دهم به موضوع «کدگذاری گزینشی» اختصاص یافته است. هدف از کدگذاری گزینشی یک‌پارچه‌سازی و پالایش مقوله‌هاست. با یک‌پارچه‌سازی، مقوله‌ها حول یک مفهوم مرکزی که قدرت توضیح‌دهندگی دارند، مرتب می‌شوند و طرح نظری شکل می‌گیرد. سپس، تحلیل‌گر، با پالایش نظریه، به هرس اضافات آن و تکمیل مقوله‌های ناپروورده می‌پردازد.

فصل یازدهم به «کدگذاری فرایند» پرداخته است. در این فصل مطرح شده است که نظریه بدون توجه به ساختار و فرایند یک بخش حیاتی داستان را از دست می‌دهد و آن چگونگی شکل‌گیری و تحول عمل / تعامل میان ساختار و فرایند است. ساختار به فرایندها ضربه‌هنگ، سرعت، و شکل می‌دهد. کدگذاری برای فرایند بخشی از کدگذاری محوری و ساختن مقوله‌هاست و در این جهت پژوهش‌گر توجه خود را به حرکت، توالی، و تغییر معطوف می‌کند.

فصل دوازدهم به موضوع «ماتریس شرطی / پی‌آمدی» اختصاص دارد. در این فصل به بررسی این موضوع پرداخته شده که نظریه‌سازی نیازمند درک جامع پژوهش‌گر از پدیده مورد مطالعه است و در این جهت لازم است پدیده در بستر واقعی و درون تمامی شرایط کلان و خرد مورد تحلیل قرار گیرد. ماتریس معرفی شده در این فصل ابزاری برای کدگذاری است و به تحلیل‌گر کمک می‌کند تا با بررسی روابط میان شرایط / پی‌آمدهای کلان و خرد با یک‌دیگر و با فرایند به درک مورد نظر از پدیده به منظور نظریه‌سازی دست یابد.

فصل سیزدهم با عنوان «نمونه‌گیری نظری» نام‌گذاری شده است. مطالب ارائه‌شده در این فصل به این مهم پرداخته است که نمونه‌گیری نظری بر مبنای مفهوم مقایسه استوار است. منظور از مقایسه این است که به سراغ جاها، آدم‌ها، و روی‌دادهایی برویم که امکان کشف گوناگونی‌ها را به حداکثر برساند و مقوله‌ها را از لحاظ ویژگی‌ها و ابعاد غنی کند. نمونه‌گیری نظری تا زمانی ادامه پیدا خواهد کرد که دیگر داده تازه و مهمی به دست نیاید و مقوله‌ها به‌خوبی از لحاظ ویژگی‌ها و ابعاد پرورده شده باشند.

فصل چهاردهم، با عنوان «یادداشت تحلیلی و نمودار»، به چگونگی ثبت حاصل تحلیل یا جهت‌گیری تحلیل پرداخته است. یادداشت‌های تحلیلی حاصل کدگذاری هستند و به نمونه‌گیری نظری جهت می‌دهند. نمودارها نیز نمایش بصری روابط میان مفاهیم هستند. یادداشت تحلیلی و نمودار هر دو ابزارهایی هستند که پژوهش‌گر به‌منظور حفظ سوابق تحلیل از آن‌ها بهره می‌گیرد و فرایند تحلیل را مستند و حفظ می‌کند.

عنوان فصل پانزدهم، که بخش سوم کتاب با آن آغاز می‌شود، «نوشتن پایان‌نامه، تک‌نگاشت، و سخن‌رانی پژوهشی» است و با وجود اهمیت بالای مبحث انتشار گزارش پژوهش کیفی، مطالب ارائه‌شده این فصل تنها شانزده صفحه است و حجم نسبتاً اندکی از موضوعات را مطرح کرده است. همان‌گونه که پیش‌تر اشاره شد، درخصوص ارائه شفاهی به‌عنوان یکی از موضوعات مهم، بسیار محدود و در یک صفحه، توضیحات مختصری ارائه شده است. این مهم درخصوص سایر موضوعات ارائه‌شده در این فصل نیز صادق است. کتاب‌های نگارش گزارش پژوهش کیفی (Alvermann et al. 1996)، سبک‌های گزارش پژوهش کیفی (Lofland 1974)، تدوین گزارش علمی پژوهش کیفی (Street 1996)، و روش‌های پژوهش کیفی (Hennink et al. 2020) منابع مناسبی برای پرکردن شکاف محتوایی موجودند.

فصل شانزدهم با عنوان «ملاک‌های ارزش‌یابی» نام‌گذاری شده است. مطالب ارائه‌شده این هدف را دنبال می‌کنند تا به سؤال کلیدی و مهمی پاسخ دهند: هنگامی که کار پژوهش به‌پایان رسید، چگونه شخص پژوهش‌گر یا دیگران می‌توانند درباره ارزش آن داوری کنند؟ باتوجه‌به این که یکی از نویسندگان کتاب نظریه‌پرداز نظریه زمینه‌ای است، در ارائه محتوای مناسب درخصوص چگونگی ارزش‌یابی پژوهش موفق عمل کرده است.

فصل هفدهم، فصل پایانی کتاب، به «پرسش و پاسخ با دانشجویان» اختصاص یافته است. در این فصل، تلاش نویسندگان بر این مهم متمرکز بوده که به سؤال‌ها و دغدغه‌های رایج دانشجویان و ابهاماتی که هر بار نظریه زمینه‌ای تدریس می‌شود مطرح می‌شوند، در قالب بیست

پرسش اساسی، پاسخ دهند. مهم‌ترین نکته قابل توجه روزآمدنشدن محتوای پرسش و پاسخ‌ها براساس ویراست جدید کتاب است.

درپایان، می‌توان گفت کتاب از نظر ابعاد آموزشی، باتوجه به پیشینه طولانی نویسندگان در امر آموزش و همچنین توجه به این مزیت که یکی از نویسندگان نظریه‌پرداز نظریه زمینه‌ای است، درخصوص تکنیک‌ها و مراحل توسعه نظریه زمینه‌ای، توضیحات نسبتاً جامعی ارائه کرده است که درکنار ذکر مثال‌های متعدد، درک مناسبی برای مخاطبان به وجود می‌آورد. شایان ذکر است بخش عمده نقاط ضعف مطرح شده ناشی از روزآمدنشدن و عدم تجدید نظر در محتوای کتاب براساس ویراست سوم به‌رغم تجدید چاپ کتاب است.

۲.۳ مسئله‌مندی کتاب و پاسخ‌گویی به نیازهای علمی و کاربردی کشور

پژوهش کیفی یکی از موضوعات مهم علمی و درعین حال کاربردی است. اثر حاضر در سویه علمی-آموزشی بسیار موفق‌تر از سویه کاربردی عمل کرده است و باتوجه به این که نویسندگان مخاطبان اصلی خود را دانشجویان و پژوهش‌گران تازه‌کار انتخاب کرده‌اند، این امر طبیعی است. موضوعات مطرح شده در کتاب متمرکز بر موضوع «تحلیل» در نظریه زمینه‌ای است و موضوعات کاربردی دیگر مانند روش‌های پژوهش کیفی به‌جز نظریه زمینه‌ای، تدوین طرح تحقیق برای پروژه‌های کاربردی، آماده‌سازی، انتشار و ارائه گزارش، و عملیات میدانی موردبررسی قرار نگرفته است. به بیان دیگر، خواننده یا به تعبیر بهتر دانشجو، پس از مطالعه کتاب حاضر، با مجموعه‌ای از موضوعات مطرح در زمینه نظریه زمینه‌ای آشنایی نظری جامعی کسب خواهد کرد، اما چنانچه بخواهد آموزه‌های خود را در سازمان به‌منصه عمل درآورد با مباحث متفاوتی روبه‌رو خواهد شد که او را مجبور به مطالعه کتب کاربردی‌تر در این زمینه خواهد کرد.

۳.۳ ارزیابی نظم منطقی و انسجام درونی بخش‌های کتاب

نظم منطقی و انسجام درونی مباحث را می‌توان از سه دیدگاه مطمح نظر قرار داد:

نخست، از دیدگاه انسجام بخش‌های کتاب: ترتیب مباحث کتاب در قالب بخش‌های سه‌گانه به صورت تلویحی نشان می‌دهد که نویسندگان خط سیر منسجمی را در تنظیم فصول در قالب این بخش‌ها پی‌گیری کرده‌اند. شروع مباحث با ملاحظات کلی و ارائه کلیات به عنوان پیش‌درآمد و مدخل بحث (بخش اول)، ادامه آن در قالب روش‌های کدگذاری و تحلیل در

بررسی و نقد کتاب مبانی پژوهش کیفی: فنون و مراحل ... (احسان عابدی) ۲۶۳

نظریه زمینه‌ای (بخش دوم)، و اختتام و به پایان بردن کار (بخش سوم) حاکی از دیدگاه فرایندی به مباحث این حوزه است.

دوم، از دیدگاه نظم و انسجام فصل‌ها: ترتیب و توالی در نظر گرفته شده برای فصل‌ها منطقی است و برای خواننده در جهت درک مناسب مطالب مشکلی ایجاد نمی‌کند.

سوم، نظم و ترتیب مباحث مطرح شده در فصل‌ها: در این خصوص، می‌توان گفت توالی و نظم منطقی میان مباحث وجود دارد و سیر ارائه مباحث برای خواننده مشکل‌آفرین نخواهد بود.

۴.۳ میزان استحکام تحلیل‌ها و تبیین‌های ارائه شده در اثر

همان‌گونه که اشاره شد، نقطه قوت بارز و برجسته اثر حاضر این است که یکی از نویسندگان از نظریه پردازان نظریه زمینه‌ای است و هم‌چنین با توجه به تجربه طولانی هر دو نویسنده در امر آموزش نظریه زمینه‌ای، تحلیل‌های ارائه شده شاخص‌مدار و متقن‌اند و تحلیل‌ها و تبیین‌های ارائه شده از استحکام خوبی برخوردارند. هم‌چنین، شکل‌ها و جدول‌ها منبع‌دهی شده‌اند و از این رو قابل رصد و پی‌گیری هستند.

۵.۳ دقت در کاربرد اصطلاحات تخصصی

اکثر واژگان کلیدی و تخصصی مورد نیاز در بخش «تعریف اصطلاحات»، که هر فصل با آن آغاز می‌شود، ارائه شده است. هرچند در مواردی این مهم به دقت رعایت نشده است، به عنوان مثال، اصطلاحات مرتبط در فصل سوم ارائه نشده یا در فصل پنجم تنها یک اصطلاح تعریف شده است. انتهای کتاب نیز بخش «واژه‌نامه» ارائه شده است که به همان مشکل بخش «تعریف اصطلاحات» مبتلاست و برخی واژه‌های لازم برای درک کامل مخاطب از محتوای فصل سوم و پنجم ارائه نشده است.

۶.۳ میزان رعایت اصول و اخلاق علمی و امانت‌داری

با توجه به این که نظریه پرداز نظریه زمینه‌ای از نویسندگان کتاب است، اکثر محتوای ارائه شده دست‌اول بوده و در مواردی که نیاز به ارائه محتوای مکمل وجود داشته، نویسندگان از منابع علمی دیگری استفاده کرده‌اند که در این خصوص، تلاش بر امانت‌داری در ذکر محتوا بوده و دقت در استناددهی و ذکر منابع با فرمت و ساختار یک پارچه در اثر مشاهده می‌شود. می‌توان گفت توصیفات و تحلیل‌های مطرح شده در اثر تا حد زیادی بی طرفانه و بدون سوگیری آورده شده‌اند.

۷.۳ هماهنگی و سازواری اثر با ارزش‌های اسلامی و ایرانی

محتوای کتاب متمرکز بر ارائه تکنیک‌ها و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای است و مطالب ارائه شده ناسازواری با ارزش‌های دینی، اسلامی، و ایرانی ندارند. ماهیت محتوای کتاب نیز به گونه‌ای است که ضرورتی برای تبیین مباحث مطرح شده از دیدگاه اسلام ایجاد نمی‌کند.

۸.۳ خلاقیت و نوآوری

باتوجه به تعدد کتاب‌های حوزه پژوهش کیفی، زبان ساده و جامعیت کتاب حاضر، درکنار این مهم که نظریه پرداز نظریه زمینه‌ای از نویسندگان آن است، سبب شده است سال‌ها به عنوان منبع درسی برای درس‌های روش تحقیق و روش‌شناسی پژوهش کیفی در مقاطع تحصیلات تکمیلی محسوب شود.

تمرکز بر تحلیل در نظریه زمینه‌ای، به گونه‌ای که ده فصل از هفده فصل کتاب به این موضوع اختصاص یافته، از نقاط قوت و تنظیمات جدید و فراگیری است که در کم‌تر کتابی در این حوزه مشاهده می‌شود. هرچند همان گونه که پیش‌تر اشاره شد، این تمرکز موضوعی و محتوایی مورد اشاره می‌تواند به مثابه یک تیغ دولبه عمل کند و جزو نقاط ضعف کتاب نیز محسوب شود؛ چراکه موجب شده است تا به مباحث مهمی نظیر سایر روش‌های پژوهش کیفی، تدوین طرح پژوهش، انتشار گزارش، و عملیات میدانی پرداخته نشود.

۹.۳ استفاده از منابع معتبر و داده‌های روزآمد

کتاب از منابع اصیل و معتبری استفاده کرده است. باوجود این، نقطه ضعف اصلی اثر حاضر روزآمدنشدن منابع پس از تجدید چاپ‌های متعدد اثر است. اکثر منابع کتاب مربوط به پیش از سال ۲۰۰۰ م هستند و این مهم نقطه ضعفی جدی برای اثر محسوب می‌شود. در ارائه مثال‌ها نیز این ضعف مشهود است. در زمان نخستین چاپ کتاب در سال ۱۳۹۰، براساس ویراست دوم کتاب، منابع نسبتاً جامع، اصیل، و غنی در تدوین آن استفاده شده است. ویراست سوم کتاب در سال ۲۰۰۸ به چاپ رسیده است و با گذشت بیش از ده سال و نه تجدید چاپ اثر، منابع آن تغییری نکرده و روزآمد نشده‌اند.

۴. نتیجه‌گیری

در این مقاله، کتاب مبانی پژوهش کیفی: فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای موردنقد و بررسی شکلی و محتوایی قرار گرفت. از آن جاکه این کتاب، اثر شناخته شده و منبع معتبری برای

آموزش در دوره‌های تحصیلات تکمیلی است و نیز به دلیل چندین بار تجدید چاپ اثر که نشان‌دهنده اقبال عمومی به مطالعه آن است، برای نقد و بررسی انتخاب شد. این کتاب نقاط قوت متعدد و درعین حال (از نظر ناقد) کاستی‌هایی دارد. هدف مقاله، برشمردن این نقاط قوت و اشاره به نقاط قابل بهبود برای رفع شدن آن‌ها در چاپ‌های بعدی کتاب بود.

از مهم‌ترین نقاط قوت کتاب، تمرکز بر تحلیل در نظریه زمینه‌ای و در نتیجه جامعیت منحصربه‌فرد مطالب ارائه شده در این حوزه موضوعی است. حتی خواننده‌ای که پیش‌زمینه مطالعه چندانی در حوزه پژوهش کیفی نداشته باشد، مبانی نظریه زمینه‌ای و مراحل انجام آن را در کتاب خواهد یافت و سادگی و شیوایی نگارش کتاب او را به مطالعه کتاب ترغیب می‌کند. به علاوه، نظم و انسجام فکری نویسندگان و دیدگاه سیستمی آن‌ها در پیوند دادن موضوعات به یکدیگر ستودنی است. هم‌چنین، از دیگر نقاط قوت کتاب که در کم‌تر منبع درسی مشاهده می‌شود، ارائه مثال‌های متعدد و تفصیلی درخصوص موضوعات ارائه شده است که به درک بهتر مخاطب کمک فراوانی خواهد کرد.

درعین حال، کاستی‌ها و نقاط قابل بهبودی در کتاب وجود دارد. کتاب رویکرد کاربردی ندارد. به‌ویژه در رشته مدیریت که دانشجویان آن اکثراً وارد بازار کار شده و آموخته‌های خود را در عمل استفاده می‌کنند، با مباحث متفاوتی روبه‌رو خواهند شد. موضوعاتی کاربردی نظیر تدوین طرح تحقیق برای پروژه‌های کاربردی، آماده‌سازی، انتشار و ارائه گزارش، و عملیات میدانی در کنار سایر روش‌های پژوهش کیفی می‌توانند جنبه کاربردی کتاب را تقویت کنند. کاستی دیگر کتاب که از نقاط قابل بهبود اصلی آن قلمداد می‌شود، روزآمدن شدن موضوعات به‌رغم تجدید چاپ‌های متعدد کتاب است. ویراست دوم کتاب در سال ۱۹۹۸ منتشر شده و بدیهی است در بیست سال اخیر، رویکردها، روش‌ها، و اقدامات جدیدی مطرح شده‌اند. در نهایت، آنچه به عنوان نقطه قوت کتاب مبنی بر تمرکز بر تحلیل در نظریه زمینه‌ای مطرح شد، می‌تواند به سان تیغ دودم با بی‌توجهی به سایر روش‌های پژوهش کیفی خواننده را از مطالعه کتاب دل‌سرد کند.

نظر به آنچه پیش‌تر تحت عنوان کاستی یا نقاط قابل بهبود کتاب بیان شد، برای ارتقای این کتاب ارزشمند که در زمینه پژوهش کیفی مرجع موثقی است، پیشنهادهایی به شرح ذیل ارائه می‌شود. امید است این نکات در تجدید چاپ کتاب اثربخش باشند. پیشنهادها در دو سرفصل شکلی و محتوایی صورت‌بندی شده‌اند:

الف. پیش‌نهادهای دارای قالب شکلی:

۱. رفع مشکلات ویراستاری اثر؛
۲. تعریف دقیق و کامل اصطلاحات تخصصی؛
۳. استفاده از علائم سجاوندی مناسب برای تسهیل خوانش متن.

ب. پیش‌نهادهای دارای قالب محتوایی:

۱. تعدیل رویکرد نظری صرف به مباحث و افزودن جنبه‌های کاربردی و عملی به‌ویژه در بخش دوم کتاب؛
۲. بهره‌گیری از منابع روزآمد در تمام فصل‌های کتاب؛
۳. افزودن مباحث مرتبط با سایر روش‌های پژوهش کیفی؛
۴. افزودن فصل با موضوع تدوین طرح تحقیق؛
۵. افزودن زیرفصل‌های جدید با هدف تشریح فرایند آماده‌سازی، انتشار، و ارائه گزارش؛
۶. روزآمدسازی محتوای کتاب براساس ویراست سوم.

پی‌نوشت

۱. کلمات داخل کروشه، کلمات صحیح یا واژگانی هستند که در متن اضافه یا کم هستند و خواندن متن را دشوار می‌کنند.

کتاب‌نامه

- Adler, P. A. and P. Adler (1987), *Membership Roles in Field Research*, vol. 6, California: Sage.
- Alvermann, D. E., D. G. O'Brien, and D. R. Dillon (1996), "On Writing Qualitative Research", *Reading Research Quarterly*, vol. 31, no. 1, 114-120.
- Bazargan, A. (2021), *Introduction to Qualitative and Mixed Research Methods*, 12th ed., Tehran: Didar.
- Becker, P. H. (1993), "Common Pitfalls in Published Grounded Theory Research", *Qualitative Health Research*, vol. 3, no. 2, 254-260.
- Bryman, A. (2007), "Barriers to Integrating Qualitative and Quantitative Research", *Journal of Mix Method Research*, vol. 1, no. 1, 8-22.
- Charmaz, K. (2000), *Grounded Theory: Objectivist and Constructivist Methods*, N. K. Denzin and Y. S. Lincoln (eds.), California: Sage.
- Corbin, J. M. and A. Strauss (1988), *Unending Work and care: Managing Chronic Illness at Home*, New Jersey: Jossey-Bass.

- Corbin, J. M. and A. Strauss (2008), *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*, 3rd ed., Thousand Oaks, California: Sage.
- Corbin, J. M. and A. Strauss (2021), *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*, E. Afshar (trans.), 9th ed., Tehran: Ney.
- Creswell, J. W. (2005), *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research*, Merrill: Pearson.
- Creswell, J. W. (2007), *Designing and Conducting Mixed Methods Research*, Thousands Oaks, California: Sage.
- Creswell, J. W. and M. L. Brown (1992), "How Chairpersons Enhance Faculty Research: A Grounded Theory Study", *The Review of Higher Education*, vol. 16, no. 1, 41-62.
- Danai Fard, H., M. Alvani, and A. Azar (2021), *Qualitative Research Methods in Management: Comprehensive Approach*, 7th ed., Tehran: Saffar.
- Glaser, B. G. (1992), *Basics of Grounded Theory Analysis*, Mill Valley, California: Sociology Press.
- Glaser, B. G. and A. L. Strauss (1966), *Awareness of dying*, Transaction Publishers.
- Glaser, B. G. and A. L. Strauss (1967), *The Discovery of Grounded Theory*, Chicago: Aldine.
- Hennink, M., I. Hutter, and A. Bailey (2020), *Qualitative Research Methods*, California: Sage.
- Larson, B. E. (1997), "Social Studies Teachers' Conceptions of Discussion: A Grounded Theory Study", *Theory and Research in Social Education*, vol. 25, no. 2, 113-136.
- Lofland, J. (1974), "Styles of Reporting Qualitative Field Research", *The American Sociologist*, vol. 9, no. 3, 101-111.
- Punch, M. (1986), "The Politics and Ethics of Fieldwork", No. F/300.72 QU3/3.
- Robrecht, L. C. (1995), "Grounded Theory: Evolving Methods", *Qualitative Health Research*, vol. 5, no. 2, 169-177.
- Strauss, A. L. (1978), *Negotiations: Varieties, Contexts, Processes, and Social Order*, New Jersey: Jossey-Bass.
- Strauss, A. L. (1985), *Social Organization of Medical Work*, Chicago.
- Street, A. (1996), "Eminent Editor: Editorial 1: Writing Qualitative Research for Publication", *Contemporary Nurse*, vol. 5, no. 1, 6-11.
- Strauss, A. L. (2017), *Mirrors and Masks: The Search for Identity*, London: Routledge.
- Strauss, A. L. and J. M. Corbin (1988), *Shaping a New Health Care System: The Explosion of Chronic Illness as a Catalyst for Change*, New Jersey: Willey.
- Strauss, A. L. and J. Corbin (1990), *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*, Newbury Park, California: Sage.
- Strauss, A. L. and J. M. Corbin (1997), *Grounded Theory in Practice*, California: Sage.
- Wolcott, H. F. (2005), *The Art of Fieldwork*, Lanham: Rowman Altamira.